

УДК 316.344.32

doi: 10.20998/2616-3241.2018.1.05

Петро Саух

доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАПН України,
академік-секретар Відділення вищої освіти НАПН України, Київ, Україна

ORCID: 0000-0003-4366-2496

E-mail: 4813764@ukr.net

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ. ПРОБЛЕМА СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ

Анотація: На основі аналізу сучасних соціальних трансформацій, небезпечних для суспільної стабільності, поглиблення відчуження населення від держави й недовіри громадян до закону та влади, глухоти вітчизняної провладної еліти до політично неупереджених рекомендацій і порад кращих представників інтелігенції, відслідковується як розпорошується й перетворюється в убогість ще недавній блиск феномена інтелігентності. У зв'язку з цим порівнюється мета, історична роль і значення інтелігенції з реальним станом її приниження в сучасній ситуації. На основі вибудованого алгоритму класичної моделі інтелігентності, проблем її соціальної ідентифікації, з'ясовується рівень потенціалу і віртуальної здатності сучасної вітчизняної інтелігенції у справі гармонізації "розхитаного" суспільства і суперечливого глобалізованого світу.

Доведено, що в ситуації, в якій опинився світ й наше багатостраждальне суспільство XXI століття, саме інтелігенція, як ніяка інша соціальна група, може усвідомити міру відповідальності за теперішній стан, оскільки саме вона володіє нелінійною силою, "йоржистістю", наполегливістю та озброєністю проти будь-яких природних, суспільних та історичних недосконалостей й недоречностей. Без інтелігенції і без духовної матриці життя суспільство не просто може стати неповноцінним та неповнокровним, а й таким, що втратить перспективу.

Ключові слова: еліта, інтелігенція, інтелектуали, духовність, цінності, негативна селекція, соціальна ідентифікація, опозиція масовій ідеології, антропологічна революція.

Petro Saukh

Doktor of Science (Dr. Hab) in Philosophi, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Academician-secretary of Department of Higher Education of National Academy of Educational

Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: 4813764@ukr.net

INTELLECTUALS.THE PROBLEM OF SOCIAL IDENTIFICATION.

Abstract: By analyzing modern social transformations, dangerous to social stability, growing alienation of the population from the state and the distrust of citizens to the law and

© Петро Саух, 2018

government, the local pro-government elite being deaf to politically unbiased recommendations and advice of the best intellectuals, we trace dispersion and the shallow transformation regarding the recently developed glamour phenomenon of intellectuals. In this regard, the purpose, historical role and significance of intellectuals are compared to the actual state of its present humiliation. Based on the suggested algorithm of the classical model of intellectuality, the problems of its social identification, the level of potential and virtual ability of the modern local intellectuals in harmonizing the "shaken" society and the contradictory globalized world is clarified.

It is demonstrated that the situation in which the world and our long-suffering society in the 21st century finds itself, it is the intellectuals, as no other social group, who are aware of the extent of their responsibility for the present situation. It is them who have a nonlinear force, "haughtiness", and perseverance and who are armed against any natural, social and historical imperfections and inaccuracies. Without the intellectuals and without the spiritual matrix of life, society is doomed to become inferior and incomplete, and is in danger of losing perspective.

Key words: elite, intellectuals, spirituality, values, negative selection, social identification, opposition to mass ideology, anthropological revolution.

Petro Saukh

An extended of paper on the subject of:
"Intelligentsia. The problem of social identification"

Problem setting. Intelligentsia as a special social phenomenon, which is associated with a certain set of its particular essential features, has long been the subject of various scientific researches, discussions, and "maxims" of the ruling elite. Such questions that are related to the nature of this difficult phenomenon, fundamental characteristics of intelligentsia, its place in the social structure, functions in society, historical mission, image and self-identification, have been examined with varying degrees of severity not only by philosophers, sociologists, but also by writers and publicists. However, these questions gain especial importance in our time. And it is quite understandable. The processes of social transformation of society have put on a number of mechanisms that are stirred up today in another coordinate system concerning the old stable system. Many of them, as they would seem to be persistent phenomena, have got rid of systemic properties and turned out to be in contradiction with the forms and types of social consciousness and activity. As a result,

the recent brilliance of intelligentsia, whose phenomenon has always been "illuminated" by a moral paradigm and emerged from the spiritual matrix of society, is being scattered and turned into poverty.

Recent research and publications analysis. Today there are dozens of definitions of the phenomenon of intelligentsia. However, despite their variety, eventually, this phenomenon is examined actually in two social "sections". The first one is connected with the category of people, which possesses some certain spiritual-moral personality traits. The second one – is with the social group involved in mental work. There is an attempt to substantiate both of them. But, at all times, the classical philosophical tradition prevailed, which examined intelligentsia exclusively in one plane with such phenomena as "spirit", "mind" and "morality". And it quite true has become the reason to consider intelligentsia the "axial" phenomenon, which is vested with a certain kind of meta-historical mission (A. Valitsky, A. Losev, etc.). Modern flows of social relations in the world reveal that

model reasoning, in which intelligentsia is connected exclusively with mental activity has proved to be unviable. The fact is that the concepts of intelligentsia and intellectuals differ not in place in the system of social work, but by its attributive characteristics of a moral character. Intellectuals are the driving force of progress, and intelligentsia is the guardian of the moral parameters of human existence. Of course, these social groups have never alternated one another. Intellectual potential and intelligence ideally make the unity of their identification, but in reality they often do not necessarily take each other into consideration.

Paper objective. Today it is spoken about the intellectuals and the elite in the society, but in memory of the past "shine" of intelligentsia "obituaries are made" (F. Girenok, J. Los, J. Metz, A. Toynbee). There is something of it in a "farewell performance" with intelligentsia, especially in the section of the ideological subtext, which is connected with the attempt to announce any left-wing intentions of intelligentsia obsolete and out of date. In fact, intelligentsia has not died and never been going to die. Its nature and essence just already depend on new realities. Despite the fact that it has never been monolithic, its scattering has not been as evident as it is today.

Based on the existed algorithm of the classical model of intelligentsia, the problems of its social identification, the object of the article is to ascertain the level of potential and virtual ability to harmonize the "shaken" society and the controversial global world. Thereby, to prove that the revived intelligentsia, as no any other social group, can realize the extent of responsibility for the present state of spiritual impoverishment, as it itself has divergent model of thinking, nonlinear power, "irritability", persistence and armory against any natural, social and historical deformations and inappropriateness.

Paper main body. Intelligentsia is an "ethical category", which in reality corresponds to "self-elected elite of mind and

conscience," which perceives its historical responsibility and considers "the struggle for the people's cause holy." The classical model of intelligentsia has always been based on the moral, ethical principle of life, in case of the increased level of civicism, patriotism and humanity. That is why intelligentsia in the history of mankind has always gained the largest human victories in the struggle against evil in all its manifestations, though it never derived any benefits from it.

The analysis of the civil stand of many prominent intellectuals, regardless of historical circumstances, allows to distinguish in it at least five main features that work out the algorithm of its classical model: (1) the integrity of the personality, which produces the ideal of human dignity, implements it and in his name judges by reality; (2) the nobility of soul, disinterestedness, enthusiasm, which manifest in specific cases for the good of others, indifference to money, accumulation of luxury and any other material values in general; (3) the ability to feel oneself the part of history and to realize the tragedy of life.

The ability to direct the instinctive aspirations of the masses, giving oneself up to the court of history; (4) moral courage as the only form of egoism that does not require any other people's sacrifices. High level of culture and conscience and its position, preservation of intellectual power of society in order to continue development of the moral component in the historical chain of generations; (5) non-linearity of thinking, opposition to mass ideology and bureaucracy, independence from social class belonging. Rejection of violence as of the method of practical action.

Unfortunately, modern intelligentsia has stopped performing the role of "yeast in a common pot of society". One of its parts, integrated by the ruling system into the power structures, has made an exchange of its own intellectual potential for comfortable living conditions and various kinds of privileges. The other, especially that one that was left behind the "doors" of power and

business, turned out to be alone with existential fear and metaphysical "dislike" to the world, and sometimes to itself. Hence, our attempts are the following: either to cry on the subject of the "end of intelligentsia" or to call it "massive neurosis" and characterize it as a certain mental pathology.

Intelligentsia has stopped being a relatively united social group. It has broken up into different groups on the basis of the level of income, remoteness towards people, power, oligarchic groups, ideological orientations, and so on. But despite the fact that in this historic conditions modern intelligentsia turned out to be ideologically disarmed and scattered, at least its majority retains its powerful moral and spiritual potential.

The basis of its attitude to life remains subtle senses of self-respect and conscience, which do not allow to put up with humiliation, insult of a person and others. And it inspires hope. It should happen. Without intelligentsia and a spiritual matrix, the life of society can not only become defective and incomplete, but also lose prospects.

***Conclusions of the research.** Of course, the change of the poverty of the*

phenomenon of intelligentsia into its brilliance depends on intelligentsia itself, which in new conditions of domination of market relations and globalization processes, will have to bring everything into harmony on the principles of social strategy: freedom, tolerance, recognition of the values of national diversity, solidarity, non-violence and responsibility. Optimization of the relationship between technological and spiritual culture becomes an important problem area of intelligentsia. Appeals for infinite innovations, which are becoming widespread and have so-called a purely production-economic nature, are in fact a manifestation of the crisis of "ideological methodology of unrestricted activism". There is a disregard for what has just been achieved, in the name of new goals. It is about what Dostoevsky predicted: "Wealth is greater, but power is less: a uniting thought has disappeared". Only intelligentsia can find it. But it needs inspirational words, perspective cases, appeal for its public duty. It needs impressive and bright ideas, but not for someone's sake, but for the sake of something. It always needs stimulus of spiritual loftiness.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Інтелігенція як особливий соціальний феномен, що асоціюється з певним набором лише їй властивих істотних рис, протягом тривалого часу є предметом різноманітних наукових розвідок, дискусій і «сентенцій» правлячої еліти. Питання, пов'язані з природою цього непростого явища, сутнісними ознаками інтелігенції, її місцем в соціальній структурі, функціями в суспільстві, історичною місією, іміджем і самоідентифікацією, з різним рівнем гостроти, розглядались не лише філософами, соціологами, політологами, але й письменниками та публіцистами. Однак, особливої гостроти набувають вони сьогодні. Й це цілком зрозуміло. Процеси соціальної

трансформації суспільства привели в дію цілу низку механізмів, що розгортаються сьогодні в іншій системі координат стосовно до старої сталої системи. Багато з яких, здавалось би стійких явищ, позбавились системних властивостей, опинилися в протиріччі з формами і типами суспільної свідомості й діяльності.

Додає цим проблемам особливого колориту глобальна світова криза, яка стала не лише соціально-економічною бідоду суспільства, але й певною селекцією різних країн. Нинішня криза не обмежується природою навколо нас, – акцентується в доповіді Римського клубу 2017 (Соме он!), а й включає “соціальну, політичну, культурну, моральну кризу, кризу демократії, ідеологій і капіталістичної системи” [1]. Вона добиває слабких і мушт-

рує багатих. Україна, потрапивши під руку кризи, накопичила, ніби спеціально для гри з нею, силу-силенну негативів, у тому числі пов'язаних з інтелігенцією, котра не лише втратила відчуття власної мети історичної місії, але й виявилась максимально розпорошеною і приниженою. Як і усе суспільство, вона почала страждати глибинними комплексами, балансуючи між минулою славою і деформованою соціальною реальністю, яка посадила її на голку соціальної депресії й неповноцінності. Причиною цього стали не лише революції, анексія Криму, війна на Донбасі, а й факт деградації суспільства, спричинений всепоглинаючою корупцією, що виступила головним регулятором усіх економічних процесів в країні. Як наслідок – втрата необхідного морального «фільтру» і згасання енергії творення, руйнація соціокультурної сфери та духовних підвалин розвитку суспільства.

Дух й енергетика суспільства, незважаючи на сподівання «революції гідності», виявилися настільки пригніченими, що воно нездатне вже до супротиву ні солодкій брехні та блюзнірству, ні масштабним злодіянням щодо розграбування країни елітою, ступінь елітарності якої визначається рівнем її статків. Не випадково сьогодні у світі психологічний стан українського соціуму характеризується як найбільш депресивний. У нас не вірять вже нікому – ні владі, партіям, ні силовим структурам, ні фінансовим компаніям, ні банкам, ні навіть церкві. Українці виявилися найстражденнішою і найнещасливішою нацією. Люди охололи до власної долі, тому що втратили віру: в правду, справедливість й закон. В Україні протягом року понад 10 тисяч людей зводить рахунки з життям. Здійснюється 22 самогубства на кожні 100 тисяч населення. Смерть від суїциду займає третє місце після природної смерті і смерті від зовнішніх причин. За даними світового рейтингу свобод людини (свобода, верховенство права, безпека, свобода віросповідання, можливості розвитку та свобода слова) Україна ли-

ше в 2017 році втратила 17 позицій, зайнявши 132 місце серед 159 країн світу.

Особливе місце в деформації духовного життя українського суспільства належить ЗМІ. Журналістика виявилася однією із небагатьох професій, яка підвищила свій соціальний і матеріальний статус на тлі загального суспільного краху за рахунок інформаційного прикриття нечистоплотної боротьби за владу і власність. Переважна більшість працівників масової інформації за своєю продажністю впевнено посіла друге місце після корумпованих чиновників. Багаточисельні видання і радіотелевізійні канали, які на початку 90-х років відчайдушно боролись за свободу слова, сьогодні спокійно «вляглися» під олігархів, фінансові кланові структури і облюбовані політичні кола. Свободу слова отримали, але вона – для самовибраної і самозакоханої еліти, яка нічого не бачить за межами Києва. «Упаковані» народні депутати, під каблучні політтехнологи, шоумени і «перстом позначені» артисти у вільний час, між шиком Канар і Монако, вправляються в софістичних дискусіях про соціальні стандарти, витоки кризи і секрети алгоритму виживання українського народу. Вони сиплють біблійними цитатами з телеекранів, вчать жити «малого українця» в своїх інтерв'ю, освячують родинні бутіки і євроофіси, стоять поруч з владниками і ведуть себе так, ніби Бог лише їм доручив вчити людей визнавати Його, бо інакше без них не був би всесильним.

Різноманітні інформаційні й розважальні програми, жовта бульварна преса, поставивши на потік торгівлю невдачами, псевдокультурними заходами, на яких багаті демонструють шокуючий стиль життя, не дають вільно дихати, не дають приводу для світла, для радості й національної самоповаги. «Оспівувана» журналістами диференціація доходів, яка доведена в країні до крайньої межі, загострила в людей стан пригніченості, ненависті й почуття несправедливості, втрати сенсу життя і віри в майбутнє. «В багатій країні, – любив повторювати Конфуцій, –

соромно бути бідним, а в бідній – соромно бути багатим». У нас втрачено сором, оскільки мораль рухнула, що стало одним із основних джерел пригнічення духу народу. А принижений народ втрачає смак до високих цінностей.

Як давно відомо й практикою доведено, будь-який успіх визначається силою духу. Жодна країна, яка демонструє успіхи розвитку й росту, ніколи не нехтувала опорою на високі цінності і піднесення духу. Могутньому поступу економіки завжди передують ренесанс цінностей (релігійних, національних, мобілізуючих соціальних ідей), які оволодівають масами. В Україні ніби і є така ідеологія, але хто має впевненість, що усе, що нав'язується нам, об'єднає країну. Навпаки, як виявилось, вона стала фактором, що призвів до деконсолідації соціуму, спричинив вузлові точки напруженості, конфронтаційні процеси в політичній, етнонаціональній, міжрегіональній, релігійній та інших сферах суспільства. У зв'язку з цим посилились вкрай небезпечні для суспільної стабільності тенденції: поляризація країни на південь – схід – захід; зростання екстремістських настроїв на ультранаціоналістичному ґрунті; поглиблення відчуження населення від держави і недовіри громадян до закону і влади. У нас сьогодні відсутнє головне – обґрунтований оптимістичний проект, який спрямував би країну й народ на життєствердне майбутнє. І чи найприкрішим тут є те, що самопроголошена вітчизняна еліта залишається глухою до видатних досліджень своїх вчених, не прислуховується до політично неупереджених рекомендацій і порад кращих представників інтелігенції, зробивши ставку на блазнів і ноуменів, носіїв вульгарності, низькопробності і розпусти. Визначені правлячою елітою «нові класики» і «вожді громадської думки» не лише розтоптали героїку та моральні символи українського народу, але й втратили презирство до непристойності. Вони беруть її під руку і гордо вводять до храму літератури, мистецтва і освіти; служать

натовпу, а не Батьківщині, служать не як суддя і свідок життя, а як жебракуючий пристосуванець вельможному пану. Таке враження, що над Україною повис якийсь Молох, який творить чорну справу над населенням країни і непідвласний вже ні владі, ні людям здорового глузду. Навіть, якщо не хочеш, повіриш у «негативну селекцію» Пітирима Сорокіна, який вважав, що в період гострих соціальних катаклізмів найпристосованішими виявляються не кращі, а середні, здатні злитися з масами в їх інстинктивних й недисциплінованих розумом мотивах. Справжня інтелігенція, яка завжди була уособленням високої моралі й сили духу, виявившись розчавленою духовною сірістю, убогістю існування, відчула дискомфорт від незатребуваності своєї подвижницької праці, від зневажливого ставлення до своєї професійної діяльності, яка не забезпечує їй достойного людини життя. Не випадково ще недавній блиск феномена інтелігенції в добу мутантних феодально-ринкових відносин перетворюється в його убогість.

Посилюється ця ситуація загальносвітовими глобалізаційними процесами. Радикально змінюється вся архітектоніка світу. Життя у сучасному світі вже не вкладається у звичні для більшості людей межі їх традиційної самоідентифікації (цивілізаційної, культурної, релігійної, національної тощо). Іншими словами, самі межі зберігаються, але вони вже не вміщують в собі весь зміст людського життя в глобалізованому суспільстві. Виникає ситуація «кризи» усіх форм ідентичності, коли практично жодна з них не гарантує людині усвідомлення нею сучасності. З одного боку, ми є свідками інтенсивних процесів інтеграції країн, формування глобальних економічних об'єднань, побудови наднаціональних інститутів управління соціальними процесами. З іншого – відбувається збільшення багатоманітності, рівнів фрагментарності світу, зростання національної самосвідомості і посилення культурної диференціації народів, відродження традиційних цінностей, розши-

рення локальних націоналістичних устремлінь, які нерідко ведуть до жорстоких і кривавих конфліктів. Локальні війни, міжнародний тероризм, міжконфесійні протистояння, міжнаціональні конфлікти, міжетнічна нетерпимість – усе це стало реаліями сучасного світу. Ніби в одну мить вирвалось назовні те, що довго накопичувалось і акумулювалось в соціумі: енергія злості і ненависті до всього несхожого, до людей, які розмовляють іншою мовою, сповідують іншу релігію, керуються іншою системою цінностей. Ненависть і насильство стають методом практичної дії, яка обумовлює хаос і безладдя, різні форми деградації людини згубно позначаються на можливостях комунікації як між окремими людьми, так і між цілими народами і континентами [2, с. 6]. Внаслідок цього ми значною мірою почали втрачати здатність бачити себе очима інших й бездіяльно спостерігаємо, як ламаються долі мільйонів людей і десятків народів. Ми перестали реагувати на цифри людських жертв, бо вони вже перейшли межі людської уяви.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання цієї проблеми і на які спирається автор. Дослідженнями питань щодо сутності явищ нашого дослідження торкалося багато авторів. Зокрема щодо цілісності особистості, яка продукує ідеал людської гідності присвячено роботи Л. Шестова, М. Бердяєва, О. Довженко, С. Русової тощо. Праці Р. Роллан, С. Цвейг, А. Кінг, А. Макаренко, І. Франко, О. Блаватська, В. Стус, П. Куліш, І. Дзюба присвячено дослідженню актуальних моральних якостей. Моральна мужність, високий рівень культури, збереження інтелектуальних сил суспільства спадковість поколінь, місію інтелігента з’ясовували у своїх роботах Л. Виготський, А. Печчеї, З. Фрейд, М. Бахтін, В.Сухомлинський тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Розуміння своєї причетності до того, що відбувається у

нас і у світі, стосується усіх. Генетичний страх бути розчиненим у безодні цього глобалізаційного коловороту і бездуховності продукує не лише стихійну протидію, але й пошуки шляхів виходу із ситуації, а також таких здорових сил суспільства, які змогли б гармонізувати світ і забезпечити виживання людства. Німі погляди, як це не раз було в історії, зупиняються на *інтелігенції*, феномен якої традиційно «освянений» моральною парадигмою і яка, не дивлячись на усі історичні парадокси, не раз доводила, що має і силу, і упертість, і твердість характеру, і здатність на подвиг, мужність та стійкість.

Формулювання цілей статті, постановка завдання. Щоб знайти підтвердження чи спростування щодо утопічного характеру окресленого питання, опишемо історично сталу класичну модель інтелігенції, виокремивши в ній системні ознаки і характерні риси. Далі, порівнявши цю модель з реальним станом інтелігенції в конкретній історичній ситуації, отримаємо підстави для вироблення неупередженої думки відносно того, чи дійсно інтелігенція має той потенціал, який спроможний якоюсь мірою гармонізувати наше розхитане суспільство і суперечливий світ.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Не будемо вдаватись до етимологічних тонкощів поняття інтелігенція. Зазначимо лише, що в другій половині XVIII століття це слово стали використовувати у французькій (*intelligence*), а згодом в німецькій (*Intelligenz*) мовах для позначення освічених людей. Сьогодні існують десятки визначень феномена інтелігентності. Однак, не дивлячись на їх різнобарвність, здебільшого розглядається це явище фактично у двох основних соціальних «зрізах». Перший із них пов’язаний з категорією людей, яка наділена певними духовно-моральними особистісними якостями. Другий – з тією соціальною групою, яка долучена до розумової праці. Має місце намагання обґрунтувати і перший, і дру-

гий. Але, у всі часи панувала класична філософська традиція, яка розглядала інтелігентність виключно в одній площині з такими явищами як «дух», «розум» і «моральність». І це цілком справедливо стало підставою вважати інтелігенцію «осьовим» феноменом, який наділений, певного роду, метаісторичною місією. Щодо обґрунтування моделі, яка пов'язує інтелігенцію виключно з розумовою діяльністю, як свідчать сучасні потоки соціальних відносин у світі, то вона виявилась нежиттєздатною. Справа у тому, що поняття інтелігенції й інтелектуалів розрізняються не за місцем в системі суспільної праці, а, найперше, за своїми атрибутивними характеристиками морального характеру. Інтелектуали є рушійною силою прогресу, а інтелігенція – стражем моральних параметрів людського буття. Звісно, ці соціальні групи ніколи не виключали й не виключають одна одну. Інтелектуальний потенціал та інтелігентність в ідеалі складають єдність свого виявлення, але в реальності часто не обов'язково передбачають одна одну.

Інтелігенція – це «етична категорія», якій в дійсності відповідає «самовибрана еліта розуму й совісті», що відчуває свою відповідальність перед історією і вважає «боротьбу за народну справу святою» [3, с. 28]. Класична модель інтелігенції завжди будувалась на моральному, етичному началі в життєдіяльності особистості за умови підвищеного рівня громадянськості, патріотизму і людяності. О. Ф. Лосєв, розмірковуючи над характеристикою інтелігенції, писав: «... інтелігентним є той, хто охороняє інтереси загальнолюдського благочестя. Інтелігент живе і працює сьогодні так, як у майбутньому стане жити і працювати людина в умовах загальнолюдської доброзичливості. Й до того ж, зовсім не обов'язково, щоб інтелігент усвідомлював це в деталях... У цьому значенні інтелігентність майже завжди підсвідомо. Навпаки, надмірна свідомість в цій справі може лише завадити інтелігентності як живому процесу життя» [4, с. 315–316]. Інтелігент-

ність, дійсно, не здатна на зухвалість, нахабство, жорстокість, підступність. Вона користується більш гідними людини засобами, прийомами ствердження своїх ідеалів і творчих устремлінь. Саме тому інтелігенція в історії людства завжди отримувала найбільші за людським рахунком перемоги в боротьбі зі злом у будь-яких його проявах, хоча й ніколи не користувалась їх плодами. В умовах відсутності реального політичного представництва інтелігенція завжди заявляла, що вона бере на себе відповідальність за долю країни, вважає себе відповідальною за її майбутнє, що вона захищає інтереси народу. Звичайно, протистояння інтелігенції владі в ім'я народу далеко не завжди було розумним. У ньому було немало утопізму, моралізаторства і пустодзвону. А про окремих інтелігентів і говорити не доводиться, наскільки вони були егоцентричними й нестерпними в особистому спілкуванні [5, с. 11]. Але було б несправедливо звинувачувати в цьому всю інтелігенцію загалом.

Аналіз громадянської позиції багатьох відомих представників інтелігенції, незалежно від історичних обставин, дозволяють нам виокремити в ній принаймні такі основні характерні риси, що складають алгоритм її класичної моделі:

1. Цілісність особистості, яка продукує ідеал людської гідності, впроваджує його в життя, і в його ім'я здійснює моральний суд над реальністю (Л. Шестов, М. Бердяєв, Д. Чижевський, І. Сікорський, О. Довженко, С. Русова, М. Амосов, М. Попович).

2. Благородство душі, безкорисливість, ентузіазм, які проявляються в конкретних справах в ім'я добра інших людей, байдужість до грошей, накопичування розкоші і будь-яких матеріальних благ загалом (Р. Роллан, С. Цвейг, А. Кінг, А. Макаренко, І. Франко, О. Блаватська, В. Стус, П. Куліш, І. Дзюба).

3. Здібність відчувати себе частиною історії і усвідомлювати трагізм життя; здатність спрямовувати інстинктивні

устремління мас, віддаючи себе на суд історії (Г. Вільямс, Д. Ліхачов, А. Солженіцин, Й. Мец, С. Кримський, І. Юхновський, А. Швейцер).

4. Моральна мужність, як єдина форма егоїзму, що не вимагає жодних чужих жертв; високий рівень культури й совісті, збереження інтелектуальних сил суспільства з метою спадкоємності розвитку моральної складової в історичному ланцюгу поколінь (Л. Виготський, А. Печчеї, З. Фрейд, М. Бахтін, Ортега-і-Гассет, В. Сухомлинський, П. Толочко).

5. Нелінійність мислення, опозиційність масовій ідеології і бюрократії, незалежність від соціально-класової належності; відмова від насильства як методу практичної дії (Б. Рассел, М. Ганді, М. Реріх, П. Флоренський, М. Кінг, А. Сахаров, Р. Рорті).

На цій основі народжувались «володарі душ», виразники народних сподівань, надій й очікувань, яскраві лідери народного і національного руху, великі борці за свободу й справедливість, алгоритм інтелігентності яких поєднував людську святість з войовничою любов'ю, що приймає на себе чуже страждання. Людина в їхніх помислах і діях завжди виступала метою й ніколи – засобом. Тому й ставали вони совістю свого народу й залишаються його гордістю, незважаючи на парадоксальну переоцінку цінностей, яку час від часу нав'язує нам історія.

В 90-х рр. минулого століття проблема інтелігенції стала дискусійною. З'явилися заяви щодо «кінця інтелігенції». В суспільстві заговорили про інтелектуалів та еліту, а в пам'ять про минулий блиск інтелігенції складали некрологи. «Прощай, інтелігенція» – один із основних лейтмотивів публікацій, пов'язаних з цим феноменом. «В 1917 році до влади прийшли ліві інтелігенти. В 1991 році їх змінили праві інтелігенти. Й ті, й інші викликають огиду» – розчаровано констатують сучасні інтелектуали [5, с. 413].

В цьому сльозливому спектаклі «прощання» з інтелігенцією, звісно, була

доля правди, особливо в зрізі ідейного підтексту, який пов'язаний з намаганням оголосити будь-які ліві наміри інтелігенції застарілими і немодними. Насправді, інтелігенція не вмерла й не збиралася вмирати. Просто природа і сутність її вже обумовлювалася новими реаліями. Попри те, що вона ніколи не була монолітною, розпорошеність її, безперечно, ще не була такою очевидною як тоді. Після 1991 року, коли розпався Радянський Союз, здавалось, що інтелігенція отримала усе, чого бажала. Вона була долучена до владних структур, а найголовніше – отримала свободу. Це солодке слово пестило її слух, світилося надією, воно, здавалось, має дати можливість дихнути на повні груди й долучитися до усіх мислимих і немислимих благ демократії. Позаду залишилися знамениті «інтелігентські кухні», в яких виношувались мрії про політичні, економічні й національні свободи... Але, як виявилось пізніше, розуміння свободи новою владою та «сп'янілою інтелігенцією» було різним, а долученість її до бюрократичної системи – разовим засобом руйнування старого режиму. Свобода швидко була зведена до свободи слова, а в повсякденному житті – до розквіту нового егоїзму у його найпримітивніших формах: від – «як би мене не обмежили в моїх бажаннях», до «а хто стоїть на моєму шляху?».

В країні почалося становлення дикого капіталізму. Молода держава була приватизована олігархами, які захопили найбільш ласі шматки державної власності, що обумовило небачену поляризацію суспільства. Продуктом зміни суспільно-політичного і економічного ладу стала велика кількість політичних партій і суспільно-політичних об'єднань та інших інститутів, які почали формувати засади нового громадянського суспільства. Не випадково історична місія, історична роль інтеграції в цих умовах здалася сучасній громадській думці завершеною. Інтелігенція перестала виконувати роль «дріжджів в загальному котлі суспільства» (А. Тойнбі). Одна її частина, інтегрована пануючою системою у владні структури,

здійснивши обмін власного інтелектуального потенціалу на комфортні умови життя і різного роду привілеї і ордени, перетворилась на політичного функціонера і безповоротно втратила свої класичні риси інтелігентності. Інша, особливо та, яка залишилася за «дверима» влади і бізнесу, виявилася наодинці із екзистенційним страхом і метафізичною «нелюбов'ю» до світу, а іноді й до самої себе. Звідси беруть початок наші спроби, або плакатись з приводу кінця інтелігенції, або називати її «масовим неврозом», спричиненим добою реалізму, який був ніби конфліктом між її намаганням виступати «периферійним суспільством» і в той же час мати владу і високий соціальний статус. З позицій сучасної людини інформаційного суспільства поняття самозречення, безкорисності, сорому, святості, жертвовності, які були характерними рисами класичної моделі інтелігенції, визнані сьогодні певною психічною патологією. Соціотехнічний імператив – усе можливе повинно бути здійснене – породив прагнення до безмежного володарювання над природою й повного контролю над людиною. Усе, що не пов'язане з принципом панування: вдячність, дружба, співчуття, честь, любов тощо виявилось на задньому плані і позбавляється соціального й культурного престижу. Інтелігенція не зникла, у неї забрали й знецінили те, чим вона жила і пишалася.

На зміну класичній моделі інтелігенції, яка характеризувалася єдністю свого буття й менталітету, високими моральними цінностями, прийшла «покалічена інтелігенція», якій властивий розкол в соціально-економічному статусі, поглядах і позиціях щодо проблем глобалізованого світу, власного народу, його традицій й національних устремлінь. Й це не дивно.

Сучасні тенденції розвитку суспільства демонструють зміщення й трансформацію соціальних і моральних норм, правил і принципів їх функціонування, що закономірно, обумовило нові моделі досягнення успіху. Так було завжди. В одні часи визначальними рисами, які обумов-

лювали суспільний успіх і визнання були набожність, ідеологічна компонента і націоналізм, в інші – знання, освіченість і творчий пошук або прагматизм й заповзятливість будь-якою ціною. Кожен раз на «вершині слави» і пешому плані виявлялися ті соціальні групи, які були наділені тими чи іншими рисами. Стан будь-якої соціальної групи і зміна його в суспільстві залежав і залежить від того, наскільки суспільству об'єктивно необхідні ті соціальні функції, які група виконує, а також від суб'єктивних оцінок користі діяльності цієї групи представниками інших соціальних груп і, найперше, владних структур. Інтелігенція не є винятком, хоча й її соціальна функція пов'язана з глибинними процесами формування та розвитку особистості. Але в цій ситуації інтелігенція без бажаного ідеологічного стрижня може бути соціально небезпечною для влади. Так було в 1917, 1991, 2004, 2014. Тому владна еліта, з одного боку, намагається нейтралізувати інтелігенцію, не дати їй можливості і бажання виконувати традиційну функцію морального й духовного «бродила» суспільства, а з іншого – прагне залучати її в якості суб'єктів різних громадських організацій на зразок «Конгресу української інтелігенції» або «Елітарної світлиці», які час від часу (залежно від політичної ситуації) впливали б на формування громадської думки та виправдовували дії владних структур. В результаті це призвело до огульного заперечення або недооцінки традиційних духовно-моральних цінностей і ресурсів суспільства (взаємодопомога, дружба, колективізм, совісність, скромність, порядність), і, навпаки, укорінення духу індивідуалізму, прагматизму, міщанства, безпринципності, майданного шаманства, демонстративних благословінь і принизливих листів підтримки покровителів. Праця перестала бути основою достатку і мірилом заможності. Багатими стають не ті, хто працює, а ті, хто зміг прибрати до рук посади та національні багатства і розпоряджатися ними в особистих інтересах. Талант, знан-

ня, професіоналізм девальвувались. В суспільстві бере верх безхребетність, бездуховність і антигуманізм.

Інтелігенція перестала бути відносно єдиною соціальною групою. Вона розпалась на різні групи за рівнем прибутків, віддільністю від народу, олігархічних груп, світоглядних орієнтацій, етнонаціональної свідомості тощо. Поряд з істинною інтелігенцією, яка зберігає традиційні морально-духовні риси, чесно виконує свої професійні обов'язки, робить великий внесок у розвиток культури, освіти і охорони здоров'я, існує так звана «нова інтелігенція», («шоу-інтелігенція», «кар'єрна інтелігенція», «декоративна інтелігенція»), котра вірою і правдою служить грошовому мішку, торгує національними інтересами, самоназвано претендує на роль учителя і пророка українського народу. Пояснюється це, на наш погляд, трьома причинами. По-перше, зміною місця і ролі інтелігенції в суспільстві, відносин між інтелігенцією і владою, інтелігенцією і народом. Внаслідок цього зростає поклоніння перед багатством, пишністю, великими грошима; з'являється невдоволеність власним народом, який терпляче переносить знуцання влади; стверджується культура корисності і витісняється культура благородства і гідності. По-друге, різницею в можливостях адаптації інтелігенції до ринкових відносин, різними позиціями щодо влади, що обумовило не лише розпорошення інтелігенції на окремі кланові групи, а й її політичні й ціннісні орієнтації, які мають різні вектори і перспективи розвитку. По-третє, «периферійність» й приниженість в нових соціально-економічних умовах основної («бюджетної») частини інтелігенції зумовили в цьому середовищі риси «політичної образи», тотального негативізму, стражденності, політичної і психологічної апатії, імітації і провокації мучеництва, що виступають дестабілізуючим фактором суспільства в цілому. З розпорошеністю й деградацією інтелігенції щезає цементуюче на-

чало суспільства, виникає нове явище свободи без обов'язку.

До того ж «прогресивний» досвід західних країн, який ми активно переймаємо, вибудував ілюзію демаркації професійної і морально-культурної складових в образі сучасного фахівця. Сьогодні відбувається інтенсивне домінування професійних якостей, які можуть бути придбаними як товар. На перший погляд це ніби й добре. Якби не те, що така риса як інтелігентність, яка пов'язана з морально-духовним світом людини і є інтегративною за своєю суттю, не може бути придбаною за законами ринку. Ось чому ця якість сьогодні перестала бути базовою характеристикою особистості, а людей, наділених нею, іронічно називають «не від світу цього». В результаті ми отримали ситуацію, за якої можемо знайти тисячу «інтелектуалів», які візьмуться будувати єгипетську піраміду, і жодного, який відповів би чи є у цьому потреба. Таких «Інтелектуалів», котрі, як справедливо зазначає американський філософ Річард В. Момеєр, удень служили офіцерам СС в Освенцімі, а вечорами писали есе, прославляючи гуманізм Гете [7].

Безперечно, феномен інтелігентності був, є і буде. Просто інтелігентність має різну просторово-часову затребуваність, що відбивається на функціонуванні соціальних інститутів і формуванні певного типу особистості. Не дивлячись на те, що сучасна інтелігенція виявилась в цих історичних умовах ідейно обеззброєною і розпорошеною, принаймні більша її частина, зберігає свій могутній морально-духовний потенціал. Основою її ставлення до життя залишається загострене почуття власної гідності й совісті, які не дозволяють миритися з приниженням, образами себе та інших. Має настати час, коли знаменита фраза Е. Золя «не можу мовчати» стане лейтмотивом громадянської позиції інтелігента.

Сьогодні наше суспільство, як і світ загалом, вже постали перед проблемою вибору єдиної шкали особистісних

характеристик «успішності» людини. Головними тут мають стати відповідальність, професіоналізм та морально-етична константа особистості. Світова економічна криза подвоїла актуальність цієї проблеми. Найсвітліші голови світу й української спільноти заговорили про «межу», за якою будь-який рух вперед втрачає сенс. «Здається, – пише Євген Ляхович, – ми вже добігаємо останнього акту започаткованої кілька віків тому драми, в якій поставлено на першому місці тіло, а не дух; знання, а не мудрість; погляд, а не істину; форму, а не зміст. І нині бачимо наслідки: ми набули вигоди, а втратили почуття щастя; накопичили майно і відчуваємось бідними; обвішались бомбами і трясемось з переляку; всупереч нашим досконалим інструментам – заблудили; всупереч величезному знанню – здурніли» [8]. Тисячу разів правий Томас Карлейль: «Будь-яка реформа, крім моральної, – даремна».

Процес вже пішов. Прикладом цього є намагання створити єдиний європейський освітянський простір, який зорієнтований на культурно-особистісну (постнекласичну) модель освіти. Зміна парадигми освіти, наповнення її характеристиками особистісного, і найперше, морального характеру має усунути ту межу між явищами інтелектуалізму й інтелігентності, яка ще існує. Лінії освіти і виховання мають шанс стати паралельними, як це було в часи Л. С. Виготського. Й тут особлива роль належить освітянській інтелігенції, яка, безперечно, є суб'єктом усіх перемог як у соціально-економічних, так і у військових битвах. О. Бісмарк знав, що казав звертаючись у важку хвилину до власної нації: «Дайте мені дві тисячі класних педагогів і я побудую вам нову Німеччину!». Перед нами постала не менш складна проблема. Сьогодні йдеться про необхідність самозміни людини. Ми маємо усвідомити, що нинішня криза життя, спричинена передусім самою людиною – її ставленням до світу, до самої себе, до інших людей. Щоб подолати її маємо не звільнитися від бідності й злиднів, а поз-

бавитися від нашого багатства, від надлишкового добробуту. Звільнитися не від того, чого нам бракує, а від того, що ми споживаємо надмірно, від такого споживання, яке призвело до того, що ми почали споживати самі себе. Йдеться не про звільнення від безправ'я, а від нашої звички задовольняти усі наші забаганки; не про позбавлення від нашого безсилля, а від нашого всесилля, не про визволення з нашого поневолення, а про звільнення від нашого панування, не від наших страждань, а від нашої апатії, не від нашої провини, а від нашої невинності, а краще сказати, від тієї ілюзії невинності, яку нав'язав нам з давніх-давен наш спосіб життя володарів і владик [9, с. 108].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Силою, здатною здійснити таку небувалу «антропологічну революцію», є лише інтелігенція, життєвим імперативом якої у всі часи було благоговіння і вдячність перед минулим, активні дії й ентузіазм стосовно сьогодення й висока моральна відповідальність перед майбутнім. Саме цим віками вистражданим імперативом стверджується істинна людська гідність, яка спроможна поставити розхитаний світ «на місце». Зміна убогості феномена на його блиск залежить від самої інтелігенції, яка в нових умовах домінування ринкових відносин і глобалізаційних процесів, змушена буде привести усе до гармонії на принципах соціальної стратегії: свободи, толерантності, визнання цінності національного багатоманіття, солідарності, ненасильства і відповідальності. Інакше не може бути, бо далі межа, за якою усе втрачає будь-який сенс. Кращі представники української інтелігенції усвідомлюють цей виклик й це вселяє, принаймні, віртуальний оптимізм.

Важливим проблемним полем інтелігенції має стати оптимізація взаємовідносин між технологічною і духовною культурою. В процесі створення інформаційного суспільства зростає роль технологічної культури, прагматичної і раціональної за своєю природою, яка витісняє ду-

ховну культуру. Відбувається розмивання духовних цінностей. Технократичні тенденції проникають у всі сфери людської діяльності. Обшир інформації і зручностей її електронних носіїв обумовлюють зміни, які деформують систему освіти, образотворче мистецтво і архітектуру, театр і музику, функціонування бібліотек і музеїв, роль паперової книги в культурі. Сучасна людина менше читає художню літературу, рідко відвідує театр і музеї. Їй стало чужим благоговіння перед класичними творами. Заклики до безмежної інноваційності, які набувають в Україні значного поширення і мають ніби суто виробничо-економічний характер, насправді є проявом кризи «світоглядної методології необмеженого активізму» [10, с. 23]. Швидке наближення до невідомого майбутнього веде до згортання сучасного. Зростає кількість антиутопій, засилля містики й окультизму, змістовне наповнення яких сприймається не як застереження, а як розвага. Очікування нещастя стає постійним. Відчуття тривоги, що переходить у відчай, перестає бути привілеєм або особливістю світовідчуття філософів і «декадентствующих» письменників і поетів. Фактично, воно стало надбанням масової свідомості, що вносить в неї додатковий дисонанс і деструктивність. Досвід знецінюється. Відбувається ігнорування того, яке щойно досягнуто в ім'я нових цілей. Йдеться про те, що пророкував Ф. Достоевський: «багатства більше, але

сили менше: об'єднуюча думка зникла». Знайти її може лише інтелігенція. Але вона потребує надихаючих слів, перспективних справ, звернення до її громадянського обов'язку. Їй потрібні яскраві й світлі ідеї, але не в ім'я когось, а в ім'я чогось. Їй завжди потрібен допінг духовної піднесеності.

І тоді інтелігенція, завдячуючи власному професіоналізму, соціальній ролі сприйме ці ідеї раніше інших, буде не лише гасити хворобливі пристрасті й емоції, але й об'єднувати зусилля здорових сил суспільства на пошук шляхів ефективного вирішення кризових ситуацій, озброювати методологією «перезавантаження» масової свідомості, формувати почуття толерантності і поваги до інших народів, їх культури, традицій. В тій ситуації, в якій опинився світ і наше багостраждальне суспільство на початку XXI століття, саме інтелігент, як ніхто краще, може зрозуміти міру своєї відповідальності, оскільки інтелігентність володіє силою, наполегливістю, озброєністю проти всякого роду природних, суспільних та історичних недосконалостей і недоречностей. Щоб спасти суспільство від дикого розгулу різного роду маскультових кривлянь, низькопробної літератури, магів і знахарів, в ньому основною рисою має стати інтелігентність. Без інтелігенції і без інтелектуальної складової життя суспільство не просто виявиться неповноцінним, неповнокровним і малоцікавим, а як таким, що втратило перспективу.

Список літератури

1. Weircecker V., Wijkman E., & Comeon A. (2018) *Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet*. Springer, 220 p.
2. Саух П.Ю. (2009) XX століття. Підсумки. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. К.: «МП Леся», 284 с.
3. Валицкий А. (1991) Нравственность и право в теориях русских либералов конца XIX – начала XX века. *Вопросы философии*. № 8.
4. Лосев А.Ф. (1988) *Дерзание духа*. М.: ПОЛИТИЗДАТ, 336 с.
5. Саух П.Ю. & Саух Ю.П. (2009) Інтелігенція: між місією і приниженням. *Історія. Філософія. Релігієзнавство*. № 4.
6. Гиренок Ф.И. (1998) *Патология русского ума*. М.: Аграф. 416 с.
7. Річард В. Момеєр. (1995) Викладання як моральна діяльність. Доповідь на Міжнародній науково-методичній конференції. Х.
8. Лось Й. (1997) Моральна енергія нації. *Шлях перемоги*, 15 травня 1997.

9. Мец И. Б. (1990) Будущее христианства: по ту сторону буржуазной религии. *Вопросы философии*. № 9.

10. Кізіма В. (2007) Постнекласична методологія та постнекласична освіта. *Наукові і освітні методології і практики*. К.

References

1. Weircecker, V. Wijkman, E., & Comeon, A. (2018). Capitalism, Shorttermism, Population and the Destruction of the Planet. Springer.

2. Saukh, P.Y. (2009). *XX stolittia. Pidsumky* [The twentieth century. Results] (2nd ed., rev.). К.: “MP Lesia” [in Ukrainian].

3. Valitskii, A. (1991). *Nravstvennost i pravo v teoriiakh russkikh liberalov kontsa XIX – nachala XX veka* [Morality and law in the theories of Russian liberals of the late nineteenth and early twentieth centuries]. *Voprosy filosofii* Questions of philosophy, 8 [in Russian].

4. Losev, A.F. (1988). *Derzaniie dukha* [Daring of spirit]. Moscow [in Russian].

5. Saukh, P.Y., & Saukh, Y.P. (2009). *Intelihentsiia: mizh misiieiu I prynyzhenniam*

[Intellectuals: between mission and humiliation]. *Istoriia. Filosofiia. Relihiieznavstvo*. 4 [in Ukrainian].

6. Girenok, F.I. (1998). *Patologiia russkogo uma* [Pathology of the Russian mind]. Moscow: Agraf [in Russian].

7. Richard V. Momeier (1995). *Vykkladannia yak moralna diialnist* [Teaching as a moral activity] *Dopovid na Mizhnarodnii naukovo-metodychnii konferentsii*. Kh. [in Ukrainian].

8. Los, Y. (1997). *Moralna enerhiia natsii* [The moral power of the nation]. *Shliakh peremohy*. [in Ukrainian].

9. Mets, I.B. (1990) *Budushcheie khristianstva: po tu storonu burzhuaznoi religii* [The future of Christianity: beyond the bourgeois religion]. *Voprosy filosofii*, 9 [in Russian].

10. Kizima, V. (2007). *Postneklasychna metodolohiia ta postneklasychna osvita* [Post-non-classical methodology and post-non-classical education]. *Naukovi I osvithnimetodolohii I praktyky*. К. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 28.04.2018